

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI

KATEDRA SLAVISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

KONCEPT „VĚK“ V RUSKÉM
LEXIKU A FRAZEOLOGII

THE CONCEPT OF „THE AGE“ IN
RUSSIAN LEXICON AND PHRASEOLOGY

Vypracovala: Bohdana Ljubenko

Vedoucí práce: prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

V Olomouci, 25. 4. 2013

podpis

PODĚKOVÁNÍ

Upřímně děkuji prof. Ludmile Stěpanové, CSc. za její pomoc, užitečné rady, připomínky a konzultace, které mi velkoryse poskytla během zpracování mé bakalářské práce.

podpis

Obsah

ÚVOD.....	6
1 Teoretická část.....	7
1.1 Lingvistika.....	7
1.1.1 Lingvistika jako věda.....	7
1.2 Lexikologie.....	8
1.2.1 Základní pojmy lexikologie.....	8
1.2.2 Slovo jako lexikální jednotka.....	9
1.3 Frazeologie.....	10
1.3.1 Frazeologie jako věda.....	10
1.3.2 Předmět frazeologie – frazeologická jednotka, frazeologismus, frazém.....	11
1.4 Kognitivní lingvistika.....	13
1.4.1 Jazykový obraz světa.....	15
2 Praktická část.....	18
2.1 Mladý.....	19
2.1.1 Frazeologismy s významem „mladý“.....	19
2.1.2 Frazeologismy s komponentem mladý a jeho deriváty.....	22
2.2 Starý.....	24
2.2.1 Frazeologismy s významem „старый“, „стареть“.....	24
2.2.2 Slovní spojení, nesoucí v názvu adjektivum starý.....	30
2.3 Ostatní.....	32
2.3.1 Баба.....	32
2.3.2 Fungování substantiva баба ve frazeologismech.....	34
2.3.3 Дед.....	35
3 Závěr.....	37

4	Resumé.....	39
5	Prameny a literatura	43
6	Anotace	45

ÚVOD

Jako námět pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala koncept VĚK v ruském lexiku a frazeologii. Proč zrovna toto téma? Protože mě zaujalo z důvodu přání prozkoumat oblast, která je mi tak málo známá a o které mám neurčitou představu. Frazeologii jsem si při přednáškách oblíbila pro její různorodost, pestrost a bohatost. V jakémkoliv jazyce, a v ruském je to obzvlášť patrné, se frazeologie využívá hojně a člověk to ani nezaznamená. Proto bych se jí v práci chtěla věnovat a hlouběji se podívat na její historii, předpisy, využití a významy. A téma *věk* je náhodné, neutrální a podle mě často užívané v různých podobách.

Stanovila jsem si za cíl nalézt, uvést a poté analyzovat ruské lexémy a frazémy vyjadřující pojem „věk“. Postup při práci bude následující – nejprve vznikne teoretická část, která se bude zabývat jazykovědou, lexikologií, frazeologií a jazykovým obrazem světa, a na teorii naváže praktická část. K té budou zapotřebí především slovníky, ve kterých dané frazeologismy najdu, vypíšu a posléze klasifikuji do určitých skupin. Dále bude shromážděný materiál roztříděn a analyzován.

V teoretické části budu využívat odborné publikace autorů: N. M. Šanskij, V. A. Maslovová, E. A. Bachmutova, Ju. S. Maslov, V. I. Koduchov, a dalších. Co se týče slovníků, nejčastěji budu čerpat z Rusko-českého frazeologického slovníku od L. Stěpanové, z Česko-ruského frazeologického slovníku od V. M. Mokienka a A. Wurma a Slovníku frazeologických synonym ruského jazyka, který vytvořili A. K. Biriks, V. M. Mokienko a L. I. Stěpanova. Nápomocný mi také bude Frazeologický slovník spisovného ruského jazyka pod redakcí A. I. Molotkova. Využiji také internet, a to převážně stránky ruského národního korpusu, který nabízí velké množství příkladů, a webové stránky www.academic.ru.

Během sbírání a průzkumu frazeologismů jsem nashromáždila 79 frazeologických obrátů na téma mladý, 91 jednotek spojených s výrazem starý, a 76 frazémů, které se vztahují k slovům *баба*, *дед*. Celkem to tedy činí něco přes dvě stě, přesněji 244, slovních spojení.

1 TEORETICKÁ ČÁST

Téma mé bakalářské diplomové práce je lingvistické, spadá do oblasti lexikologie, frazeologie a kognitivní lingvistiky, proto zpočátku popíšu hlavní pojmy těchto disciplín.

1.1 LINGVISTIKA

1.1.1 Lingvistika jako věda

Jazykověda neboli lingvistika je nauka o jazyce, jeho původu a funkcích, o vnitřní struktuře, o historickém vývoji a o klasifikaci jazyka. Jazyk je prostředkem dorozumívání. Není možné, aby existoval národ, který by neměl svůj jazyk. Nejdříve si ale musíme ujasnit dva termíny, které proces komunikace vytvářejí – výraz neboli způsob a forma sdělení, a význam předané informace. Komunikace tedy není pouze sdělení faktů, ale také způsob výměny informací a směny myšlenek týkajících se těchto faktů. J. S. Maslov také uvádí druhou stránku komunikace, a to neverbální – projev emocí, např. smích, pláč, pohyby těla, mimika atd. (Маслов, 1987: 7-8) S jazykem je úzce spojená řeč. Podle A. Erharta je řeč: *Obecně lidská schopnost sdělování (přenášení informací) pomocí jazyka.* (Erhart, 1984: 7) Zatímco řeč je vrozená, jazyk člověk získá během prvních etap života. Jedná se o teoretickou disciplínu, která se nezabývá praktickou znalostí jazyků, ale rozbořením jazyka. (tamtéž: 9) Dalším rysem lingvistiky je zařazení, a to mezi společensko-vědní obory. Je zřejmé, že jazyk je spojen s mnohými sociálními naukami, jako jsou například historie, ekonomická geografie, psychologie nebo pedagogika. Co se týče historie, je nejvíce patrná spojitost jazyka a literatury. Tento vztah dal vzniknout filologii. (Кодухов, 1987: 7-8)

Jak už jsem uvedla výše - jazyk je prostředkem dorozumívání a je proto také velmi spjat se společností, její kulturou a lidmi, kteří v tomto společenství žijí a pracují a kteří svůj jazyk široce a různorodě využívají. Není možné správně pochopit systém jazyka, aniž bychom prozkoumali jazykové jednotky a kategorie, účel jazyka, spojení se společností, povědomí a myšlení člověka, úlohu a historický vývoj jazyka. Jazykových funkcí si uvedeme hned několik. [tamtéž: 21]

Komunikační funkce – situace, kdy lidé spolu komunikují prostřednictvím jazyka a předávají si své myšlenky a názory. Jazyk je využíván ve všech směrech - hospodářském, společensko-politickém, společenském, v oblasti literatury, umění, vědy, vzdělání a náboženství. Dorozumívání může být jak ústní, tak i písemné. Komunikovat

spolu může více lidí, ale samozřejmě je možné, aby komunikoval jeden člověk. V posledních letech se velmi rozšířilo monologické sdělování, a to díky rozvoji technologie – rozhlas, televize, internet. Ke komunikační funkci se řadí i další - integrační a diferenciacní. Dochází k nim v případě historického rozvoje na základě koncentrace dialektů nebo spojení jazyků. Integrační funkci jazyk splňuje tehdy, když se jedná o mezinárodní nebo světový, jako je např. i ruský jazyk. V opačném případě jde o funkci diferenciacní, a to když jazyk není využíván k dorozumívání mezi národy a je tedy pro určitý národ řečí mateřskou. J. S. Maslov ke komunikační funkci řadil také funkci „tvorby myšlenek“. Jazyk slouží nejenom k přenosu informací, ale také k formování myšlenek, prostřednictvím kterých dojde k výměně. (Маслов, 1987: 9)

1.2 LEXIKOLOGIE

1.2.1 Základní pojmy lexikologie

Lexikologie – (řecky lexikos – slovní, slovesný; lexis – slovo a logos – věda, nauka) věda o jazyce, která se zabývá slovní zásobou, a to jak z hlediska současného ruského jazyka, tak i jeho historického rozvoje, stanovuje správný význam slova a jeho využití. (Фомина, 1978: 5) Předmětem zkoumání je slovo. Jak říká Галкина-Федорук: «Слово – это номинативная единица человеческой речи, грамматически оформленная и одинаково понимаемая коллективом людей, объединенных языковой общностью.» (Галкина-Федорук, 1957: 15) To tedy znamená, že slovo je zvukový celek, který má určitý význam, ale který není přímo spojen s vyjádřeným předmětem. To si můžeme vysvětlit na příkladu: *žába*, která se v ruském jazyce řekne *лягушка*, v anglickém *frog*, a v německém *frosch*. Slova se skládají z morfémů, které jsou mezi sebou spojeny, a proto se slova studují také z pohledů: kořen slova, předpony, přípony, koncovky atd. (tamtéž: 15)

Slovům se ale také věnují i jiné nauky, jako například morfologie a slovotvorba. Avšak zatímco se v morfologii a slovotvorbě jedná o gramatické zařazení a pravidla, lexikologie se zabývá samotnými slovy a jejich významy. Pro morfologii jsou důležité parametry – slovní druh, životnost/neživotnost, gramatické kategorie, pády, rody, čísla, atd. Pro slovotvorbu bude podstatný vznik slova, př. původem ze slovesa, podstatného jména apod. Lexikologie má za úkol najít synonyma, ze stylistického pohledu zjistit, o jaký výraz se jedná (např. o hovorově familiární), poznat jeho původ - z jakého jazyka

bylo slovo převzato, respektive pokud je neodvozené, nebo shledat došlo-li ke změně významu během rozvoje.

Lexikologie se vztahuje i k ostatním odvětvím jazykovědy, např. k sémasiologii (sémantika) – vědě o významu slov, etymologii – vědě o původu slov a také o jejich prvotních významech, onomasiologii – vědě o pojmenováních, lexikografii – vědě o vzniku slovníků, aj. (Фомина, 1978: 6) Měli bychom také připomenout odlišnost historické lexikologie a etymologie. Historická lexikologie se zabývá studiem historie lexikálního systému. Předmětem tohoto studia mohou být sémantické změny slova, přechod využití slova z jedné sféry do druhé, objevení nového emočního zbarvení atd. Co se týče etymologie, ta je pouze částí lexikologie a zabývá se především původem slova. Vše, co je za hranicí vzniku určitého slova, se řadí k historické lexikologii. (Шанский, 1972: 4)

Shrneme-li předchozí postuláty, tak lexikologie se zabývá vymezením lexikálních jednotek, významem slova, postavením v lexikálním systému, původem, využitím a expresivně-stylistickou charakteristikou. Avšak nevěnuje se samostatným slovům, ale obecně lexikálnímu jazyku, který také může zahrnovat frazeologismy, což jsou slovní spojení a chápou se jako jednotný celek. Obecně vzato nám lingvistika slouží k osvojení jazyka a správnému využití slovní zásoby. (Шанский, 1972: 3-5)

1.2.2 Slovo jako lexikální jednotka

František Čermák určuje lexikální jednotku jako: *základní a minimální formální prvek, vymezený svou funkcí*. (Čermák, 2010: 17) V lexikologii je to lexém, který je úzce spjat s termíny pojmenování a slovo. Lexém je znakový útvar, který je formálně nezávislý, buď jednoduchý, nebo složený, např. ale, že, otec, aj. Slovo je forma lexému, eventuálně i samotný lexém, na rozdíl od něj má většinou formálně plynulý trvalý charakter, např. ptát se. Když chce mluvčí vyjádřit svou myšlenku, představu nebo názor, pojmenovává je slovy a tím jim uděluje určitou formu a této jednotce se poté říká pojmenování (nominace). (tamtéž: 18)

Ruský jazyk je, tak jako i ostatní jazyky, prostředkem k dorozumívání a tudíž i jazykem slov. Ze slov se potom díky gramatickým pravidlům vytvářejí věty. Slovo může popisovat předmět nebo také pocit, stav, emoce a tím pádem vystupuje jako základní jazyková jednotka. Pět hlavních příznaků pro určení a charakteristiku slovní jednotky jsou: *фонетическая оформленность* (shoda s fonologickými normami daného jazyka), *семантическая валентность* (korespondence zvuku a přízvuku, který může

být u různých slov různý), *непроницаемость* (neschopnost vkládat slovo do jiného slova), *недвуударность* (neschopnost mít více než jeden hlavní přízvuk), *лексико-грамматическая отнесенность*. (Шанский, 1972: 11-17)

1.3 FRAZELOGIE

1.3.1 Frazeologie jako věda

Už od 18. století se lingvisté zabývali jazykem a sám M. V. Lomonosov vytvořil návrh slovníku ruského spisovného jazyka, kam by měly patřit kromě jednotlivých slov, také *речения, идиоматизмы, фразесы*. Avšak frazeologie jako samostatná věda vznikla až ve 40. letech 20. století. V tomto období se také přiřadila k lingvistickým disciplínám, a to hlavně díky V. V. Vinogradovovi, který vytvořil první klasifikaci frazeologických jednotek z pohledu jejich sémantického zařazení a nastínil cesty dalšího vývoje frazeologie. Nejznámější odborníci tohoto období, kteří se zabývali budoucím rozvojem slovních spojení, jsou A. I. Jefimov, B. A. Larin, O. S. Achmanová a S. I. Ožegov. Avšak nemůžeme tvrdit, že existuje nějaké jednotné schéma klasifikace z pohledu sémantiky, i když nejrozšířenější a nejznámější je klasifikace V. V. Vinogradova. (Шанский, 1985: 7) V posledních letech se tématu frazeologie a lexikologie věnují specialisté jako např.: А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, Н. М. Шанский, Н. Ю. Шведова.

Frazeologie je věda, která se zabývá studiem frazeologické zásoby jazyka, a to jak v současnosti, tak také v průběhu jejího historického rozvoje. Předmětem frazeologie jsou frazeologické jednotky, např. *душой и телом, поставить на ноги, молоко на губах не обсохло, Лес рубят – щепки летят*. atd. Hlavním úkolem frazeologie je poznání frazeologického systému jazyka v průběhu historie až do současnosti, nalezení spojitosti se slovní zásobou a tvorbou slov na straně jedné, a s gramatikou na straně druhé.

Bohužel musíme přiznat, že dosud neexistuje jednoznačný odborný názor na to, co je to frazeologismus, frazeologická jednotka, a tím pádem ani souvislá klasifikace a výklad původu frazémů. Jednotný názor na frazeologii neexistuje nehledě na to, že je velmi mnoho odborníků, kteří se tématem ruské frazeologie zabývají. Zůstávají nevyřešené otázky a neprobádané oblasti, i když mnohé disertační a diplomové práce, slovníky, články a monografie nám pomáhají rozluštit „záhadu“ ruské frazeologie,

a hlavně tři nejdůležitější úlohy – určení původu, charakteristiku z historického a časového pohledu a vysvětlení pravidel využití frazeologismů v jazyce. (Молотков, 1986: 7)

V dnešní době jsou frazeologické jednotky prozkoumávány z pohledu jejich sémantického a stylistického využití v umělecké literatuře a v publicistice. Tato nauka nám pomáhá do hloubky probádat vznik těchto spojení, jejich vývoj, užití a význam. Nevědomost a neznalost správného užití slovních spojení vede ke vzniku hrubých chyb. Čtenář kvůli tomu nemůže pochopit smysl celé věty nebo mu porozumí nesprávně. Proto je nauka o systému současného ruského jazyka velmi důležitá pro pochopení a pro osvojení literárního využití frazeologických obrátů. (Шанский, 1985: 4-6)

Frazeologie vychází ze čtyř hlavních principů.

1) *Устойчивость* – stálost. To znamená, že se ustálené slovní spojení nerozpadá a funguje jako celek. Zachovává se strukturně-sémantický model daného výrazu. Je možné změnit pořadí slov, avšak nahradit jedno slovo druhým s jiným významem a tím změnit smysl, nelze.

2) *Воспроизводимость* – reprodukce. Pod tímto termínem si můžeme představit způsob vyjmutí nějakého frazeologismu z vlastní paměti. My si frazeologismy nevymýšlíme, ty jsou dané a stanovené, my si je pouze „vypůjčujeme“ pro vlastní využití.

3) *Экспрессивность* – expresivita. Způsob hodnocení, posudku.

4) *Семантическая целостность* – sémantická celistvost. Způsob, kdy frazeologismus může mít ekvivalentní protějšek v jednom slově, např. *бить баклуши* – *бездельничать*, *заливать в галстук* – *выпивать*, aj. (Мокренко, Стёпанова, 2008: 13-20)

1.3.2 Předmět frazeologie – frazeologická jednotka, frazeologismus, frazém

V jazyce existují dva typy slovních spojení – svobodná a nesvobodná. Zatímco svobodná jsou taková, která se volně seskupují a vytvářejí spojení, která se mohou různě obměňovat, např. *построить дом, хату; высокий дом, дом отца* atd. Jejich význam si můžeme vyvodit z každého slova zvlášť. Nesvobodným se jinak také říká frazeologická slovní spojení, frazeologické jednotky, ustálená slovní spojení, frazeologismy nebo frazémy – *бить баклуши, тянуть лямку*, aj. Do této skupiny se také často zařazují rčení, přísloví nebo okřídlená slova. (Розенталь, 1979: 51-52)

Frazeologismy jsou různorodé a existuje mnoho jejich zdrojů – hovorový jazyk všedního života, odborné výrazy, folklór, antické mýty, obraty z oblasti náboženství, termíny z vědecké, publicistické a umělecké literatury, atd. S podivuhodnou přesností vyjadřují podstatu celkem složitých událostí a jevů. Podobným způsobem jsou obzvláště vytvářena rčení, přísloví a aforismy. Dále se mnoho z frazeologismů dostalo do všedního jazyka z literatury. Některé z frazeologických jednotek jsou cizího původu, např. *terra incognita* – *незведанная область*, doslovně pak *неизвестная земля*. (Бахмутова, 1967: 61-62)

Frazeologismy, jak jsem uvedla výše, se mohou chovat jako slovní spojení nebo i jako celé věty. Pokud se jedná o slovní spojení, je zde několik variant – jmenné (*молодая кровь, старый воробей, железный занавес*), slovesné (*носить на руках, пешком под стол ходить*) a příslovečné (*в три ручья, в годах*) aj. Ostatní fungují jako samostatné věty – *держи карман шире, иди к чертовой бабушке*. V mnoha frazeologismech, které se jinak nazývají idiomy, slovní spojení neoznačují význam slov, ze kterých jsou složeny – *намылить голову, плыть по течению*. Jejich původ je někdy nejasný, ale pokud člověk zná svůj mateřský jazyk, automaticky také zná dané frazeologismy. (tamtéž: 63-64)

V. V. Vinogradov vytvořil klasifikaci frazeologismů podle kritéria sémantické celistvosti – *фразеологические сращения, фразеологические единства, фразеологические сочетания*. (Розенталь, 1979: 54) Frazeologická srostlice (*сращения*), to jsou taková slovní spojení, jejichž celkový smysl nezávisí na smyslu jednotlivých slov, ze kterých je výraz složen. Jako příklad: *как пить дать*, což znamená *непреренно* (neprodleně). Tento význam však není motivován významem jednotlivých slov *как, пить* a *дát*. Frazeologická shoda (*единство*), to jsou takové jednotky, jejichž celkový význam je naopak motivován významem slov, ze kterých jsou vytvořena. Např. výraz *белая ворона* popisuje člověka, který se liší od ostatních a vybočuje z normálního uspořádání, většinou jsou vrány černé. Frazeologická spojení (*сочетания*) jsou takové skupiny slovních spojení, které se skládají z jedné svobodné jednotky a z jedné nesvobodné. Příklad: *плакать навзрыд*, kde *плакать* je slovo svobodné a může se využívat i v jiných seskupeních slov, zatímco *навзрыд* je nesvobodné a pojí se pouze s *плакать*. (tamtéž: 54-58)

Další rozdělení může být podle původu frazeologismů – původně ruské frazeologické jednotky (*исконно русские фр. обороты*), přejaté frazeologické jednotky (*заимствованные фр. обороты*), kalky (*фр. кальки*) a polokalky (*фр. полукальки*).

Je zřejmé, co znamenají první dvě skupiny, ale co jsou to kalky a polokalky se pokusím vysvětlit níže.

Frazeologické kalky, to jsou určité způsoby přejímání z cizího jazyka, které se překládají doslova z cílového jazyka, např. frazeologismus *вот где собака зарыта* byl přeložen z původního německého jazyka – *da ist der Hund begraben*. Polokalk pak tedy znamená, že frazeologismus byl zčásti přijat z cizího jazyka a zčásti je to kalk, např. *желтая пресса* - v anglickém jazyce jako *yellow press*. (tamtéž: 59-60)

Následující členění je na základě stylistického pohledu – frazeologické jednotky různých funkčních stylů (*межстилевые фр.обороты*), knižní (*книжные фр.об.*), hovorové (*разговорные фр.об.*) a dialektové (*просторечные фр.об.*) První z nich můžeme najít ve všech funkčních stylech současného ruského spisovného jazyka. Také se často nazývají neutrální nebo všeobecné. Jejich podíl v celkovém počtu je nejmenší. Knižní frazeologismy se vyskytují v umělecké literatuře, v publicistickém, vědeckém a oficiálním stylu. V některých případech u nich můžeme sledovat emocionální zabarvení. Největší část frazeologismů patří do hovorového jazyka. Tyto výrazy mají silně expresivní a metaforický charakter. Poslední skupinu tvoří frazeologismy, které jsou silně emocionálně zbarveny a často mívají záporný nádech – *неодобрительно* (nepříznivě), *пренебрежительно* (pohrdavě), *бранное* (urážlivě, hanlivě) atd. (Розенталь, 1979: 61-62)

1.4 KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA

Velmi důležitou podstatou kognitivní lingvistiky je studium charakteru konceptu. Každý pokus pochopit povahu a podstatu konceptu vede k uvědomění si toho, že existuje celá řada příbuzných a podobných pojmů a termínů. Tato věda je poměrně nová, odborníci se kognitivní lingvistice aktivně věnují teprve od 90. let 20. století, proto je velmi složité ji přesně určit a definovat. J. S. Stěpanov v roce 1990 tvrdil, že koncept můžeme považovat za význam slova. Ovšem během posledních deseti let se názor na význam konceptu změnil. Koncept má podstatně širší pojetí než lexikální význam. S. A. Askoldov prohlásil, že koncept se vztahuje pouze na jeden z významů určitého slova.

Měli bychom podotknout, že termín *význam* se přesouvá na okraj a řadí se k lingvistickému studiu, a tím přenechává místo jinému termínu - *koncept*. V ruském jazyce jsou svou vnitřní formou slova *концепт* a *појем* stejná. *Концепт* vznikl z latinského slova „conceptus“, termín *понятие* (*pojem*) pochází původně ze slovesa

зачинать, начинать (začínat, ponětí, početí). Avšak dnes se významy slov liší. *Pojem* – souhrn vědomých základních příznaků objektu, kdežto *koncept* je mentální národně-specifický útvar, jehož obsahem je souhrn poznatků o daném objektu s pomocí jazykových prostředků (lexikálních, frazeologických atd.). Existují i jiné rozdíly: *pojem* zahrnuje pouze základní a potřebné příznaky, ale *koncept* i nepodstatné a bezvýznamné. *Pojmy* mají daleko jednodušší strukturu. Například v 60. letech bylo zřejmé, že inteligent je ten, kdo má rád poezii. „Láska k poezii“ se zde jeví jako nepodstatný rys a proto se mezi pojmy neřadí, avšak do konceptu se řadit může. *Koncept* totiž obsahuje emoční, expresivní a hodnotící odstíny. (Маглова, 2008: 35-38) Adam Schaff píše, že rozdělování pojmů je chybné, že *význam* pochází z lingvistické, neboli jazykové oblasti, zatímco *pojem* z oblasti myšlenkového postupu, a proto se může řadit k logice, psychologii a teorii poznání. Podle něj se jedno ani druhé nevyklučuje, tzn., že oba termíny se mohou zařazovat jak do myšlenkového postupu, tak i do lingvistického. (Schaff, 1963: 242) Naopak J. S. Stěpanov je toho názoru, že *koncept* a *pojem* jsou termíny různých vědeckých disciplín. Zatímco *pojem* se používá hlavně v logice a filozofii, *koncept* je termínem matematické logiky, ale v poslední době se ustálil i ve vědě o kultuře a v lingvistice. (Маглова, 2008: 38)

Uveďme si příklad *významu* slova a *konceptu* jako smyslu slova, správně použitelných v souladu s jazykovými normami. Např. v ruském jazyce slovo *nemyx* (kohout) má význam i smysl. Význam *nemyxu* - jsou to všechny nelétaví ptáci, samci s červeným hřebínkem na hlavě a výrůstky na nohou. Smyslem tohoto slova není pouze jeho zoologická charakteristika, ale také příznaky: drůbež, samec, pták, zpívající určitým způsobem a ohlašující denní dobu, pták, kterému bylo dáno jméno podle jeho osobitého zpěvu a pták, symbolizující proroctví, pověry a obřady. (Маглова, 2008: 39)

Když se na slova *význam* a *mysl* podíváme z pohledu českého jazyka, můžeme zjistit, že slovo *význam* je podobné slovesu znát, které je ovšem stejné pro všechny slovanské jazyky, srov. rusky *značeniye*, polsky *znaczenie*, srbsky *značenje* aj. Podobně se vyvíjel i druhý termín – *mysl*. Smysl se zrodil ze slova *myslet*. U tohoto slova se však setkáváme především s fyzickými smysly. (Čermák, 2010: 41-42)

Když shrneme naše poznatky, můžeme říci, že mnozí odborníci, např. V. I. Karasik a S. A. Askoldov, tvrdí, že *koncept* má daleko širší význam než samotný lexikální. Někteří si naopak myslí, že *koncept* je spojen s jedním z významů určitého slova. Máme tedy tři různé termíny – *význam*, *pojem* a *koncept*. My můžeme říci, že dva z nich, *pojem* a *koncept*, jsou dva paralelní pojmy, patří ovšem k různým vědám: *pojem*

se řadí k logice a filosofii, a koncept k logice matematické, kulturní, kulturně-lingvistické a kognitivní lingvistice. (Маслова, 2008: 40)

1.4.1 Jazykový obraz světa

Je patrné, že formování konceptů je spojeno s poznáváním světa a hlavně s formováním představy o světě. V každém konceptu jsou obsaženy poznatky o světě důležité pro člověka, a spolu s tím jsou odstraněny všechny bezvýznamné představy. Ze systému konceptů je vytvořen *obraz světa*, ve kterém můžeme vidět odraz lidského pochopení reálného světa. Pro vyjádření konceptu jsou nezbytné tyto faktory – oddělení některých příznaků, předmětné vztahy s objekty, jejich cíle a také jejich vyhodnocení. I přes tyto teoretické znalosti o konceptech, odborníci nejsou schopni vysvětlit, jak koncepty vznikají.

Jelikož člověk a svět na sebe vzájemně působí, vytváří se určitý pohled a formuje se model, který se ve filozoficko-lingvistické literatuře nazývá *obraz světa*. Protože jazyk slouží jako hlavní způsob formování a existenci vidění světa, můžeme použít termín *jazykový obraz světa*. T. V. Civjan píše, že pokud je tedy svět založen na vztahu člověka a okolí, znamená to, že obraz světa je výsledkem zpracování informací o okolí a člověku. (Маслова, 2008: 62) V. A. Maslovová, která se inspirovala ideou Pavilonise, říká, že člověk získává zkušenosti, změní je na koncepty, které se logicky spojí a vytvoří systém konceptů, který člověk i nadále konstruuje, modifikuje a upřesňuje. V průběhu času se počet a objem konceptů mění. Můžeme také říci, že každý národ má svůj vlastní pohled na svět, ovlivněný např. historickým vývojem, složením sociálních a věkových skupin, atd. Je také možné, že lidé, kteří mluví různými jazyky, mohou mít podobné konceptuální obrazy světa, zatímco lidé mluvící stejnými jazyky, respektive jedním jazykem, mohou mít různé. Ruští filozofové (Г. А. Брутян, Р. И. Павиленис) a lingvisté (Ю. Н. Караулов, Г. В. Колшанский, Г. В. Рамишвили, Б. А. Серебренников, В. Н. Телия) rozdělují *obraz světa* na konceptuální a jazykový, kde konceptuální je podle nich pestřejší. *Obraz světa* může být dán mnoha parametry, např. prostorovými, časovými, kvantitativními, etickými aj. Na vytvoření tohoto obrazu mohou mít vliv - jazyk, tradice, příroda a okolí, výchova, vzdělání a jiné sociální aspekty. (Маслова, 2008: 60-64)

Termín *obraz světa* vznikl v rámci fyziky na přelomu 19. a 20. století. Od 60. let se začal tento problém obrazu řešit ve sféře sémiotiky při studiu jazyků a také ve sféře mytologie, náboženství, folklóru, poezie, architektury, malířství aj. Vedle termínu

картина мира (obraz světa) máme také termín *образ мира* (podoba světa), což je hierarchický systém kognitivních reprezentací, kdežto *картина мира* je systém těchto *образов мира*. (tamtéž: 62-63) Hranice mezi obrazem reálného světa a jazykovým obrazem světa je velmi slabá, nedá se přesně určit. Jelikož poznání světa není možné bez chyb a omylů, jeho konceptuální stránka se mění a nahrazuje novými daty, naproti tomu jazyková stránka zůstává s chybami a omyly. Proto může vznikat jev, kdy se jazyková sémantika stává zastaralou a archaickou, např. *солнце садится, дождь идет*. Tím pádem hlavní rolí jazyka není pouze předat informaci, ale důležitější je to, co je vnitřní organizací dané zprávy. Díky tomu, že se lingvisté snaží vyřešit problém týkající se vztahu konceptuálního a jazykového obrazu světa, vznikla celá řada kognitivních kategorií. (tamtéž: 65)

Otázkou *obrazu světa* se zabývali spisovatelé a odborníci jako jsou V. Humboldt a německý vědec J. Herder. V Rusku k největšímu rozvoji této nauky došlo ve 20. století, kdy se objevilo mnoho článků a odborných děl – S. A. Vasiljev, G. V. Kolšanskij, N. I. Sukalenko, Jakovleva, M. Black, a další. V dnešní době se tématu *obraz světa* věnují N. D. Arutjunova, J. D. Apresjan, A. Wierzbiska, J. S. Stěpanov, V. N. Telija, V. G. Gak, aj. (Маслова, 2008: 66-67)

V roce 1928 vydal lingvista S. A. Askoldov článek s názvem „Koncept a slovo“, v němž popsal termín *koncept*. Avšak ostatní lingvisté a odborníci jeho názor nepřijali, a otázka *konceptu* se odsunula až na druhou polovinu 20. st. Podle Askoldova je teorie o konceptu zastaralá, sám přichází s myšlenkou o nové funkci konceptu: *концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода*. (Maslova, 2008: 41-42)

Až v 80. letech v souvislosti s překládáním děl anglických spisovatelů do ruského jazyka vznikali nové teorie a výklady termínu *koncept*. Např.: *Концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека. Концепт – оперативная содержательная единица памяти ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике*. (tamtéž: 42)

Dnes jsou v lingvistické nauce tři různé přístupy v pochopení konceptu. První, jehož představitelem je Stěpanov, je založena na kulturně-logickém aspektu: koncept je hlavní buňkou kultury. Druhý přístup, který zastupuje N. F. Alefirenko, chápe

koncept jako jednotku kognitivní lingvistiky. Protagonisté třetího přístupu jsou D. S. Lichačev a Je. S. Kubrjakova a další, kteří si myslí, že koncept nevzniká z významu slova, ale je výsledkem spojení významu s osobní národní zkušeností člověka, tj. koncept je tedy prostředník mezi slovem a jeho skutečností. Můžeme tedy říci, že společným rysem pro všechny tři přístupy je spojení jazyka a kultury a pohled na různé role jazyka ve formování konceptu. (tamtéž: 42-43)

Koncept má mnoho různých teorií a vysvětlení, avšak jedno je jisté – koncept je víceúrovňový. Můžeme v něm najít stránku jak racionální, tak i emocionální, abstraktní a konkrétní, univerzální a etnickou, celonárodní a individuální. (tamtéž: 48)

Koncepty se mohou dělit podle různých parametrů, např. tematicky – emocionální, vzdělávací, textové apod. Také je možná klasifikace podle nositelů konceptů – individuální, skupinové, národní, civilizační, atd. Další možnosti členění je podle funkce – pedagogické, religiózní, politické, lékařské aj. (Maslova, 2008: 50)

2 PRAKTICKÁ ČÁST

Jak už bylo řečeno v teoretické části, má práce se zabývá frazeologismy a lexikálními jednotkami, které spadají do konceptu VĚK. Co je frazeologie a frazeologický obrat už jsme si vysvětlili, proto bych se chtěla v této části věnovat praktickému popisu frazeologismů, jejich významu, původu a využití.

V tomto odstavci bych se chtěla zabývat samotným slovem *věk*. Co znamená výraz *věk*? Jedná se o časová období lidského života, který se skládá z několika dílčích period. Co v sobě nesou slova *mladý* nebo *starý*? Přesná hranice stanovena není, protože každý člověk vidí mládí a stáří v různých životních etapách. Pro pětiletého chlapce je starý člověk už ve dvaceti, pro dvacetiletého ve čtyřiceti a pro čtyřicetiletého například až v osmdesáti, a naopak. Proto konkrétní věkové hranice udávat nebudu, je na každém, jaké si určí rozhraní.

Ruský jazyk je velmi bohatý na frazeologismy, které jsou v řeči využívány velmi často. Ale musíme počítat také s tím, že nejsme schopni prostudovat všechna slovní spojení a výrazy. Ve své práci zaměřené na výrazy s významem věk rozdělím shromážděný materiál do tří hlavních skupin, k nim uvedu určité příklady, na kterých předvedu jejich možná využití. Ještě bych chtěla na úvod poznamenat, se kterými slovníky jsem pracovala. Jelikož jich existuje velmi mnoho – výkladový, překladový, etymologický, slovník synonym, slovník frazeologismů a další, využívala jsem také více zdrojů, protože každý mi nabídl jinou stránku pohledu. Praktická část této bakalářské práce by nemohla vzniknout bez Rusko-českého frazeologického slovníku (Stěpanova, 2007), což byl můj nejvýznamnější zdroj. Některá slova jsou zastaralá, používají se tedy zřídka, avšak slovníky je přesto zachovaly. Jiná slovní spojení se mohou využívat jako urážka, hanlivý výraz nebo dokonce nadávka. Další výrazy mohou mít určité stupně laskavosti, od zdvořilých a žertovných obrátů až po urážky. Jelikož život začíná raným věkem, začnu tedy svůj výzkum také slovem *mladý*.

Poslední odstavec věnuji poznámce, v níž ještě jednou upřesním klasifikaci práce. Vytvořila jsem několik menších okruhů – *mladý*, *starý* a *ostatní*. Schéma bude následující: téma *mladý* jsem rozdělila na další podtémata. První z nich se bude zabývat frazeologismy, které znázorňují mladou či starou osobu, a druhá - frazeologismy, které nesou v názvu slovo *mladý*, význam však mají jiný. To stejné bych učinila se slovem *starý* a také se třetí skupinou.

2.1 MLADÝ

Přídavné jméno *молодой* má mnoho dalších členění jako např. – *малолетний, моложе, молодость, младенец, молодой, молоденький*. Ve frazeologických slovnících jsem našla mnoho frazeologismů, které vyjadřují stav mladý. Nejprve uvedu výčet frazeologických obrátů a pod nimi se pokusím vysvětlit jejich význam, původ a užití.

2.1.1 Frazeologismy s významem „mladý“

- Молоко на губах не обсохло.
- Пешком под стол ходить.
- От горшка два (три) вершка.

První skupina vět se užívá tehdy, když se o někom řekne, že je ještě velmi mladý a nezkušený, o někom, kdo ještě nedospěl. První z výrazů vyjadřuje spíše negativní charakteristiku, ostatní jsou ironické nebo žertovné.

Výraz *молоко на губах не обсохло* je založen na obraze dítěte kojeného matkou (má ještě mléko na rtech), ostatní byly vytvořeny na principu výšky dítěte, jež je tak malé, že se skoro nevejde ani pod stůl nebo ho jen o kousek převyšuje. Je však zajímavé, jak vznikl výraz *От горшка два (три) вершка*. Řčení je archaické a v základu má ruskou starou míru *вершок*, která tehdy označovala 4,4-4,5 cm.

- Его тогда еще и (в помине) на свете не было.
- Его тогда еще и в проекте не было.
- Он тогда еще в капусте прятался.

Tato skupina slov vyjadřuje stav, kdy se ještě ten, o kom se mluví, nenarodil, nebo se mohou využívat ve významu, kdy je ještě někdo velmi malý, popřípadě o něčem, co se stalo velmi dávno. Tyto výrazy mají žertovné nebo ironické zabarvení. Význam prvních dvou je celkem jasný, co ovšem znamená schovávat se v zelí? V českém jazyce se říká, že děti nosí čáp. V Rusku se spíše používá výraz, že narozené dítě našli v zelí, odtud i pojmenování někoho, kdo je ještě velmi mladý, popř. malý.

- Молодо-зелено.
- Нос не дорос у кого.
- Мало каши ел.

O předešlé skupině slov mohu říci, že vyjadřují názor na člověka, který jedná nebo dělá něco z mladické nerozvážnosti, nezkušenosti, lehkomyšlnosti. Druhý výraz se spíše vztahuje k člověku, který je ještě velice mladý a nezkušený, aby něco pochopil nebo se k tomu patřičně vyjádřil. První z frazeologismů se užívá rovněž ve variantě: *Молодо - зелено, погулять велено*. Říká se v případě ospravedlnění lehkovážnosti nebo o mladické nerozvážnosti a nezkušenosti, když si mládež chce užít. Třetí obrat *мало каши есть* se v ruském jazyce často používá tehdy, když se malému dítěti říká, že musí jíst hodně kaše, aby vyrostlo a bylo silné. Když se tedy řekne, že *мало каши съел*, tak je dotyčný malý a slabý, aby mohl něco vykonat.

- Выходить из пеленок.
- Выходить из детского (из нежного) возраста.
- Выйти/ выходить в годы.

V předcházejícím odstavci jsem uvedla několik frazeologismů, které se týkají dospívání. První z nich znamená stávat se dospělým. Symbolizuje to stav, kdy se člověk zbavuje plínek, kdy z nich vyrůstá. A přeneseně vznikl význam, kdy člověk dospívá. Poslední z výrazů představuje moment, kdy se osoba stává vyspělou a samostatnou. Např. *Старик со старухой люди очень старые; сын вышел в годы, а они умерли, не успели его женить* (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013).

- В сыновья годится кому.
- В дочери годится кому.

Tyto dva frazeologické obraty se používají ve významu mladší než někdo. Pokud se mluví o dívce, použije se druhý frazeologismus, pokud o chlapci, tak první. Můžeme je využívat v neutrálním jazyce.

V neposlední řadě bych chtěla ještě uvést několik jednoslovných synonym, která se užívají v hovorovém jazyce, jsou negativně zabarvena a vystupují častěji jako urážka či nadávka. Např.: *безбородый, безусый, зеленый, желторотый, младехонький, младешенький, мокроносый, молодехонький, моложавый, неоперившийся, пустобородый, сопленосый, сопливый*. (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Jedná se o slova expresivně zabarvená, využívající se v hovorovém jazyce jako ponižující a urážlivá označení mladé, nevyspělé a nezkušené osoby, která je naivní a slabá na to, aby splnila nějaký úkol nebo pochopila nějakou složitou myšlenku.

Výrazy *безбородый, пустобородый* a *безусый* se přeneseně používají pro označení někoho, kdo je ještě mladý a nezkušený. Jelikož vousy a knír rostou až v dospělosti, proto ten, kdo ještě nemá ani knír ani vousy, je vnímán jako nezralý a nevypělý. Většinou se užívají pro ponížení nebo hanobení této osoby.

Pojmenování *зеленый* nebo *желторотый* mají stejné využití. Popisují někoho, kdo je ještě velmi mladý a nezkušený, spíše žertovně nebo dokonce urážlivě. Toto označení vzniklo takovým způsobem, že se nejdříve využívalo pro ptáčí mláďata, která měla okolo zobáku žlutou barvu. A přeneseně se začalo používat i pro mladé a naivní lidi. S ptáky je spojen i další výraz – *неоперившийся*. Mláďata se rodí bez peří a opeří se až později. Proto se takto začalo říkat velmi mladému člověku. Slova *младехонький* a *младешенький* jsou zdobněliny, které vznikly ze slova *младой*, a *молодехонький* ze slova *молодой*. Jako i předchozí výrazy, tak i tyto charakterizují někoho mladého a nezkušeného, v dobrém slova smyslu. Termín *моложавый* se také vyvinul z přídavného jména *молодой* a používá se pro člověka, který vypadá mladší, než je.

Následující pojmenování *сопленосый, сопливый* a *мокроносый* slouží v hovorové řeči k popisu velmi mladého a nevypělého člověka. Uvedené frazeologismy jsou založeny na obraze plačícího dítěte, kterému, jak se říká „teče z nosu“, proto mohou být přeneseně použity o člověku, který je ještě velmi mladý a nezkušený. Nebo mohou být motivem také děti, které jsou často nemocné a během nemoci smrkají.

Ožegovův Slovník ruského jazyka uvádí další možná příbuzná slova ke slovu mladý – *малолетний* (odsud slova *малолетка* a *малолетство*), *мальиш* (od něj odvozená *мальшишка, мальшиня*), *мальчик* (s ním spojené *мальчуган, мальчишка*), *малютка, малявка*, aj. Tato slova se vztahují k velmi mladému chlapci (děvčeti). Používají se v hovorové řeči a vytvářejí zdobněliny a laskavé výrazy. Slovo *малолетний* je spíše hovorové a charakterizuje někoho, kdo je ještě ve velmi mladém věku. Je odvozeno od adjektiva *молодой* a vytváří další možná označení mladé osoby, např. *малолетка, мальиш*, atd. Výraz *мальиш* se užívá jako oslovení malého dítěte a také milované osoby, v češtině tomu odpovídá: *zlato, miláček* apod.

Малютка, малявка, мелочь пузатая jsou pojmenování hovorová, spíše žertovná, lichotivá a něžná, než urážející a hanlivá. Popisují spíše malého, ale i velmi mladého člověka. O dalších obratech jako *мальчик, мальчуган* a *мальчишка* můžeme říci, že se týkají velmi mladého chlapce. První z nich je neutrální výraz pro mladistvého chlapce, druhý je spíše negativní.

2.1.2 Frazeologismy s komponentem mladý a jeho deriváty

V druhé části bych se chtěla zaměřit na frazeologismy, které necharakterizují mladého člověka, ale ve svém názvu nesou slova mladý, a od něj odvozená synonyma.

- Невинен как младенец.
- Спать как младенец.
- Впадать/впасть в младенчество.

Přesný překlad slova *младенец* je dítě, kojeneček nebo nemluvně. Slovní spojení s tímto výrazem se pak využívají v žertovném pojmenování absolutně nevinného člověka, kdy představa novorozence už sama o sobě evokuje nevinnost. Ve druhém výrazu to pak znamená tvrdě a nerušeně spát. Třetí obraz popisuje děj, kdy člověk jedná hloupě a nesmyslně, kdy projevuje svou naivitu při vyjádření názoru, nebo také kdy kvůli stáří ztrácí rozum.

- Молодая кровь.
- Молодая кровь играет (кипит).
- Вливать молодое вино в старые мехи.
- Молодой да ранний, из молодых да ранний.

Молодой (Mladý) – přídavné jméno, které se užívá nejčastěji v neutrální řeči a vyjadřuje určitou věkovou kategorii. S využitím těchto slov se však dají tvořit frazeologismy, které s věkem nemají nic společného, nebo se pouze vzdáleně podobají, nesou tzv. přenesený význam. První dva z uvedených výrazů se vztahují k velmi energickému člověku, který je v rozkvětu svého mládí. Jeho síla a energie v něm překypuje. Obrat *вливать молодое вино в старые мехи* znamená vytvořit něco nového, i když ještě není uzavřeno to staré. První zmínka pochází z biblického příběhu, kdy se však setkáváme s jinou podobou: *Новое вино в ветхие мехи*. Když se totiž nové víno nalévalo do starých měchů, měchy se díky kvašení roztahovaly a mohly prasknout. Proto se doporučovalo nalévat do měchů nových, neopotřebovaných. (<http://www.academic.ru/>, 26. 3. 2013) Frazeologismus *молодой да ранний* charakterizuje člověka, který je na svůj věk moc chytrý a vtipný. Spíše chápeme ironicky, protože když se takto vyjádříme o nějakém člověku, tak ho popichujeme, škádlíme a dobíráme si ho, a tím také kritizujeme jeho drzost a opovážlivost.

- И стар и млад.
- С (от) молодых ногтей.
- Грехи молодости.
- По молодости лет.
- Бегать как молоденький (молодой).
- Золотая молодежь.

Synonymum ke slovu *молодой* je *младой*, v českém jazyce však najdeme společný ekvivalent – mladý. V následujícím odstavci uvedu slovní spojení, která v názvu nesou jak přídavné jméno *младый, млад* (mladý), tak i podstatné jméno *молодость* (mládí). V případě užití obratu *и стар и млад* máme na mysli všechny bez ohledu na věk, tzn. i staré i mladé. Frazeologismus *с молодых ногтей* je výraz archaický. Znamená období od raného dětství nebo také od malička. Jedná se o původní ruský frazeologismus z 12. století. Poprvé jsme měli možnost ho vidět v epištole «*Послание Никифора, митрополита Киевского, великому князю Володимиру*» a v povídkách «*Повести об Улянии Муромской*». (Шанский, 2002)

Грехи молодости – to je něco špatného, nějaká chyba, které se člověk dopustil v mládí a na kterou už nechce vzpomínat. Podobný význam má i výraz *по молодости лет*, kdy člověk s odstupem času myslí na to, že v minulosti udělal něco bez rozmyslu a nerozvážně. Další z výrazů se částečně shoduje se svým významem, tzn. že *бегать как молоденький*, je dělat něco jako za mlada, kdy je člověk energický a plný sil. Poslední z uvedených slovních spojení *золотая молодежь* se užívá jako opovrhlivý název pro mládež z bohaté vrstvy společnosti, která žije takovým způsobem, že nic nedělá, jen se umí dobře bavit. Tento kalk pochází z francouzského *Jeunesse dorée*. Ve Francii během francouzské revoluce v roce 1794 takto nazývali kontrarevoluční mládež. (Шанский, 2002)

Jak jsme si tedy mohli všimnout, se slovem mladý se pojí mnoho různých frazeologismů. Ne všechny popisují člověka v určitém věku, ale například i situace a postoje, které člověk zastává. Většina z výrazů, které jsem uvedla, se užívá spíše s negativním hodnocením, často vyznívají žertovně, ironicky, někdy dokonce i urážlivě. Ze slova mladý se formuje mnoho dalších výrazů, které se už však neřadí mezi frazeologismy, ale fungují jako neutrální a často využívaná slova, některá podstatná jména - *молodiца, молодка, молодняк, молодуха, молокосос* (hlavně v hovorové řeči, jako nadávka nebo urážka; založeno na obraze mladého dítěte, které saje od matky

mléko, takže také nositel tohoto pojmenování je považován za mladého a nezkušeného člověka), přídavná jména - *молодежный, молоденький* (zdrobnělina), *моложе* (komparativ), slovesa - *молодеть*, aj. Jako poslední bych chtěla uvést jeden neutrální výraz, kterým se vyjádří mládí – *молодой человек*. V překladu to znamená mladík, mladý muž, a používá se především při oslovení, tzn. *Молодой человек!* (Mladý muži!) Jedná se o kalk. Tento výraz vznikl v 19. st. ve Francii. (Шанский, 2002)

- Юность, юношество.
- Юный, юноша, юнец.
- Безусые юнцы.
- На заре туманной юности.

V ruském jazyce existuje ještě jeden výraz pro význam mladý – *юный*. Nejedná se o frazeologismy, ale spíše o neutrální slova, která pomalu mizí z každodenního života lidí. Většinou výrazy popisují člověka mladého, v období mezi mládím a dospělostí. Obrat *безусые юнцы* se skládá ze dvou významově podobných slov. Jak podstatné jméno *юнец* označuje někoho mladého, tak i přídavné jméno *безусый* znamená mladou osobu. Jedná se tedy o zesílení významu. Poslední obrat je knižní, žertovný a původem ruský výraz. Označuje to situaci, kdy se stalo něco tak dávno, že si člověk už nemůže ani vzpomenout. S tímto frazeologismem se můžeme setkat v básni В. Кольцова «Разлука». (Шанский, 2002)

2.2 STARÝ

Další tematická skupina se bude týkat *stáří*. Během svého výzkumu jsem zjistila, že ke slovu *starý* se pojí mnohem více frazeologických obrátů. Ne všechny popisují osobu, která už není nejmladší, ale také stav nebo činnost člověka nebo věci. Tuto část s tématem *starý* vytvořím obdobně jako předcházející. V prvním úseku uvedu slova, která se vztahují ke stáří, ve druhém pak frazeologismy, které v názvu nesou daný výraz.

2.2.1 Frazeologismy s významem „старый“, „стареть“

- Не первой молодости кто.
- Бальзаковский возраст.
- Вторая молодость.

Nejprve bych chtěla uvést několik frazeologismů, které se vztahují k ranému stáří, kdy člověk už není nejmladší, ale stále ještě ne úplně stár. První z obrátů je hovorový

a vypovídá o někom ve středních letech (kolem 30). Srov.: *Это была дама уже не первой молодости, лет около сорока, художница-дилетантка, работой которой руководил Левитан* (<http://www.academic.ru/>, 26. 3. 2013). Další ze slovních spojení má podobný význam jako předešlý frazeologismus. Člověk mezi 30-40 lety. Název vznikl podle francouzského spisovatele Honoré de Balzaca, v jehož románech se objevovaly ženy v těchto letech. (Шанский, 2002) V poslední z uvedených frází se jedná o expresivní vyjádření. Může to znamenat příliv nové umělecké energie a fyzické a duševní síly v letech, kdy už člověk není nejmladší. Nebo je druhé případné vysvětlení – opakování úspěchu nebo uznání výsledků až po několika letech. Srov. *Это отличное драматическое произведение "Горе от ума", ставшее для нас наравне с "Ревизором" образцом реалистической комедии нравов, живёт сегодня вторую молодостью...* (<http://www.academic.ru/>, 26. 3. 2013).

- Песок сыплется из кого.
- Выходить/выйти в тираж.
- Выйти/ выходить из возраста.
- Выйти / выходить из годов.
- Выйти/ выходить из лет.

Výše uvedená skupina slovních obrátů se vztahuje k člověku, jenž je velmi starý a nemohoucí. Většinou jsou to frazeologismy lidové. Některé už jsou zastaralé a působí žertovně. Mnoho z nich se pojí se slovesem *выходить* nebo *выйти*, což nám naznačuje nějakou hranici, kdy člověk začíná stárnout, nebo počátek nějaké nové periody. V prvním případě se jedná o hovorový a ironický výraz. A vystihuje někoho, kdo už je velmi starý, vetšý a nemohoucí. Připomíná nám to stav, kdy člověk je tak starý, že se pomalu mění v prach. Chápano ale žertovně a kladně. Srov. *Ей уж девятый десяток, а она песни поёт, а когда самогоном хлопцы угостили, даже в пляс пошла. Из неё песок сыплется, а она пляшет.* (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Výraz *выходить/выйти в тираж* může mít dva významy. První z nich je ironický a znamená - stávat se neúčinným nebo nepotřebným kvůli ztrátě sil a energie způsobené stárnutím. Druhý význam je zastaralý a označuje smrt, přesněji řečeno ukončení života sebevraždou (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Srov. *Откуда же берётся недовольство собой и бесцельностью и бессмысленностью собственной жизни, которое приводит к решению выйти в тираж?* (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Frazeologismy

выйти / выходить из годов, выйти/ выходить из возраста a *выйти/ выходить из лет* mají stejný význam, kdy se člověk dostává za hranici označující stáří a také označují ohraničené možnosti jakýchkoliv činností. Poslední je zastaralý a lidový.

- Мафусаиловы лета (веки) жить.
- Аредовы лета (веки) прожить.
- На старости лет.
- В годах, в годах.

Tento odstavec se bude týkat slova *века* (léta). Velice zajímavý je zastaralý a expresivní výraz *жить Мафусаиловы лета (века)*. Znamená to žít velmi dlouho, být velice starý. Význam je patrně odvozen z biblického zdroje. Metuzalém byl podle knihy Mojžíšovy jedním z deseti patriarchů. Každý z nich se údajně dožil velmi dlouhého věku, a Metuzalém prý právě nejvyššího, až 969 let. V češtině existuje obdobný frazeologismus *starý jako Metuzalém*. (Шанский, 2002) Následující alegorický frazeologismus - *прожить Аредовы лета (веки)*, je podobného charakteru. Vysvětlení se vztahuje k biblickému příběhu o Aredovi, který jako druhý nejdéle žijící muž, hned po svém vnuku Metuzalémovi, se dožil více jak 900 let. (Шанский, 2002) Slovní spojení *на старости лет* je spíše hovorové. Znamená to být *v pokročilém věku*, nebo také *na stará kolena*. Пř. *Мы тут, слава богу, замечательно живём, чтобы на старости лет мотаться по съёмным квартирам*. (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Poslední z výrazů je neutrální a popisuje člověka, který není nejmladší. Stejný význam mají výrazy - *уже не мальчик, не первой молодости, не первой свежести*.

- Старый волк.
- Старый кот.
- Старый лис.

V následující části se budu věnovat ekvivalentům ke slovu *starý* v podobě ženských a mužských pojmenování. Mnoho slovních spojení se vztahuje ke starému člověku, a slouží spíše jako hanlivé a urážlivé výrazy. Ne všechny znázorňují postarší osobu. Může se jednat o člověka, který je zkušený, mazaný, chytrý, nebo také hloupý, velmi starý a prohnaný. Některá jsou neutrální, jiné expresivně zabarvená. Většina z nich se v českém jazyce shoduje s frazeologismy *всёми мастми мазанý, starý paprika* nebo *дѣdek plesnivý*, tato pojmenování slouží jako nadávky a urážky.

Je zajímavé, že některé frazeologismy této skupiny se pojí s názvy zvířat, jako jsou *волк, кот, лис*. Například výraz *старый волк* odpovídá popisu muže, který během života zažil mnoho ztrát a trápení, tím ale získal zkušenosti a sílu. Tohoto člověka se nedá ošidit nebo obelstít. I když je vlk podle některých pohádek symbolem zbabělosti, podlosti, lehkomyšlnosti, krutosti a chamtivosti, na druhou stranu je však také vychytralý, prohnaný, ale i silný a zkušený. V českém jazyce existuje ekvivalent *starý mazák*. Co se týče výrazu *старый лис*, tak ten charakterizuje velmi chytrého a lstivého člověka. Inspirací byly také pohádky, v nichž se liška objevovala spolu s vlkem, kdy ona byla ta chytřejší, mazanější a dosáhla všeho, co si jen zamlouvala. Vlk vždy trpěl následky, kdežto lišák se většinou ze všeho vykroutil. Tak je to i s člověkem, ten více myslí na sebe a své dobro a neváhá pro svůj požitek dát na pospas blaho jiných. *Старый кот* pohrdavě charakterizuje chlípného muže.

- Старый дурак (дурень).
- Старый лапоть.
- Старый пень.
- Старый сыч.
- Старый хрен (hrub.)
- Старый хрыч (hrub.)
- Старый пердун (vulg.)

Výše uvedený výčet frazeologismů se bude týkat hanlivých a potupných výrazů. Už samotné podstatné jméno je nějaká nadávka, a přídavné jméno *старый* by mělo urážku ještě více umocnit, zesílit. Většina z nich vyznívá velice hrubě a pohrdavě. Všechny záporně popisují starého, hloupého a nechápajícího muže. *Ланту* byly v Rusku boty, které se dělaly z lýkové kůry stromů. Ve smyslu *старый лапоть* to tedy znamená, že je někdo tak hloupý, prázdný a zbytečný, jako v dnešní době tato obuv. Stejný význam je u slova *пень* (pařez). Většinou se užívá výrazu *глух как пень*, kdy je člověk hluchý jako pařez. Jelikož tento kus dřeva je k ničemu, tak i člověk, nositel této nadávky, je kvůli své hlouposti a omezenosti nepotřebný. *Сыч* se užívá pro člověka, který umí jen nadávat a naříkat, pro společnost je tedy zbytečný. V českém jazyce můžeme najít ekvivalent *bručoun* nebo *kakabus*. Slovo *хрен* je velmi sprostá nadávka, a říká se, když se mluví o zapšklém muži. Výraz *старый хрыч* je hrubá nadávka. Srov.: *Отец,*

ты че под колеса лезешь, старый хрыч, жить надоело? (<http://www.ruscorpora.ru/>, 26. 3. 2013)

Už jsme se přesvědčili, že existuje mnoho výrazů, ať už hanlivých, či neutrálních, které popisují muže, dále se podíváme na ženské ekvivalenty, kterých je ještě mnohem více. Stejně jako u mužského rodu, tak i zde fungují stejné parametry – jedná se o ženu, ať už chytrou a prohnanou, tak i o zkaženou a hloupou stařenu. Některé výrazy jsou ironické, ostatní spíše pohrdavé a hanlivé. V českém jazyce pro tyto výrazy můžeme použít fráze jako *liška podšitá* (užitou i u mužského pohlaví), eventuálně *stará škatule*, *baba jedna* nebo *stará čarodějnice*. Většina z výrazů použitých v ženském rodě získala své názvy díky mužskému ekvivalentu. Není jasné, co vzniklo dříve, jestli *лис* nebo *лиса*, *хрыч* nebo *хрычовка*.

- Старуха
- Старая дева.

Tato skupina se bude týkat lidových názvů staré ženy. Slovo *старуха* může tvořit zdobnělinu – *старушка*, urážky – *старушонка*, nebo hovorové a ironické výrazy – *старушениця*. *Старая дева* je žena, která už není nejmladší a ještě není vdaná (stejně jako stará panna). Může se využívat ve spojeních – *остаться/оставаться старой девой* nebo *засиживаться/засидеться в старых девах*.

- Старая кляча
- Старая лошадь
- Старая лиса

Stejně jako u mužských nadávek, tak i u ženských můžeme vidět zvířecí zástupce. Např. *старая лиса*, kde význam je podobný jako u *старый лис*, tedy velmi vychytralá, mazaná a prohnaná žena. *Старая лошадь* a *кляча* – smyslově jsou stejné, jedná se o slova hanlivá a užívají se při oslovení ženy, která není zrovna nejkrásnější, nejmladší a nejchytřejší. Název symbolizuje koně, který je velmi starý, špatně krmený, strhaný prací, špinavý a k ničemu se nehodící.

- Старая ведьма.
- Старая карга.
- Старая кастрюля.

- Старая калоша (галоша).

Uvedené výrazy jsou podobného charakteru, přirovnávají ženu k velmi staré, zlé, hádavé, ošklivé a protivné stařeně. Výraz *старая карга* se dostal do ruské frazeologie z turkotatarského jazyka díky vráně, ta vždy symbolizovala negativní znamení. (www.gramma.ru, 4. 4. 2013) Podobného významu jsou i výrazy *старая калоша* a *старая кастрюля*.

- Старая перечница
- Старая песочница
- Старая скворечница
- Старая хрычовка (hrub.)
- Старая пердунья (vulg.)

Tyto frazeologismy mají též význam, jako i předešlé – stará, zlá, svárlivá, vetchá stařena. Frazeologická jednotka *старая перечница* se užívá v případě hanlivé charakteristiky rozzlobené a hašteřivé ženy. Srov.: *Мыться? — закричала Зина. — Я тебе умоюсь, чёртова перечница! В руке у неё была чугунная гиря для разработки кисти.* (<http://www.ruscorpora.ru/>, 26. 3. 2013) Výraz *старая песочница* je nový, spíše žertovný, a popisuje ženu chatrnou, nemohoucí a tak starou, že se z ní už skoro sype prach. Naopak fráze *старая скворечница* je hrubá a pohrdavá nadávka. Slovo *скворечник* v českém jazyce znamená dřevěná ptačí budka. Slovní spojení *старая хрычовка* a *старая пердунья* se odvíjela od mužských výrazů a začala se používat i pro ženská pohlaví.

- Божий одуванчик.

Tento výraz je žertovný a popisuje nevinnou, tichou a příjemnou stařenku. Pod předešlými frazeologismy si představíme starou „babiznu“, shrbenou, špinavou a s nepříjemným vzezřením, ženu slabou a k ničemu se nehodící, která pouze nadává a láteří, kdežto pojem *божий одуванчик* zobrazuje stařenku s bělostnými vlasy, usmívající se a hlavně plnou sil a energie.

V posledním odstavci bych se chtěla ještě zmínit, jaká další slovní spojení týkající se stáří mi nabídly internetové stránky. Ke slovu staříčků – *престарелый* se vztahují následující spojení: *мышей не топчет, молью траченный, преклонных годов, в гроб смотрит, в обед сто лет, до смертинки три пердинки, ветхий, пенсионер,*

пожилой, преклонный, ленина видел, почтенного возраста, преклонных лет, похороны сталина помнит, одной ногой в гробу стоит, древний, одной ногой в могиле, дряхлый atd. Ruský jazyk nám nabízí další možná synonyma - *многолетний, вековой, старинный, допотопный, престарелый, пожилой, белоголовый, времен очаковских и покоренья Крыма, сдан в архив.*

Výraz *молью траченный* je založen na obraze dlouho visícího starého šatstva, které je pojídáno molem. Smysl se přenesl i na člověka, který je tak starý a sešlý, že by se mohlo říci, že ho brzy také budou pojídat moli. Hovorové frazeologismy *в гроб смотрит, одной ногой в гробу стоит, одной ногой в могиле* mají podobný smysl. Jedná se o starého člověka, který už se blíží ke konci života. Srov.: *А ты, одной ногой в гробу — и всё неймётся... Жениться вздумал в девяносто лет!* (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013) Fráze *ленина видел* a *похороны сталина помнит* se užívají v hovorové řeči a vypovídají o někom, kdo je tak starý, že měl možnost vidět V. I. Lenina, tj. žil v jeho době.

Poslední z výrazů *времен очаковских и покоренья Крыма* se vztahuje k velmi starému člověku nebo k něčemu naprosto zastaralému. Poprvé byl frazeologismus použit v komedii A. C. Gribojedova „Hoře z rozumu“. Tento obrat se pojí s událostí, kdy armáda pod vedením G. Potěmkina a A. V. Suvorova obklíčila a dobyla tureckou pevnost a město Očakov. (<http://www.bibliotekar.ru/>, 30. 3. 2013)

2.2.2 Slovní spojení, nesoucí v názvu adjektivum starý

V poslední části s tématem starý se budu zabývat frazeologismy, které se starým člověkem nemají nic společného, avšak v jejich názvech můžeme najít společný námět, tzn., že se vztahují k minulosti, ke starým časům.

- Старая песня.
- Старого закала nebo také Старой закваски.
- Доброе старое время.
- По старой памяти.
- Золотое время (времечко).

Výraz *старая песня* znamená něco, co všichni znají, co se stále opakuje, o čem už se mluvilo. O člověku, který se řídí zastaralými pravidly a principy a neuznává nové vymoženosti, se může říci, že je *старого закала* nebo také *старой закваски*. V českém

jazyce se vyskytuje výraz *stará škola*. Když se mluví kladně o starých dobrých časech, používá se pro to vyjádření fráze *доброе старое время*. Př. *Просто в старое доброе время телевизоры, радиоприемники, магнитолы, радиолы и акустические системы (колонки) изготавливались в деревянных корпусах, имевших, разумеется, светло-или темно-коричневый цвет.* (<http://www.ruscorpora.ru/>, 4. 4. 2013) *Золотое время* je doba dětství a mládí, kdy člověk nemá žádné starosti a užívá si dospívání.

- Седая старина.
- Тряхнуть стариной.
- По старинке.

Ještě bych chtěla uvést pár příkladů frazeologismů s výrazem *старина*. Obratem *седая старина* pojmenovávají něco, co už je zastaralé, co už se stalo velice dávno. Jinak také ještě *глубокая старина*. Šedá barva ve spojení s člověkem symbolizuje stáří, proto odkaz na minulost. Když člověk udělá něco jako za mládí, tak se říká - *тряхнуть стариной*. V českém jazyce existuje podobný výraz - rozšoupnout se jako za starých časů. Poslední fráze symbolizuje život podle starých pravidel. Nebo také udělat něco jako dříve, postaru. Př. *Мы по старинке живём. У нас девушки по хозяйству заняты.* (<http://www.academic.ru/>, 25. 3. 2013)

- Копаться в старом белье.
- Берeditь/разберeditь старую рану.
- Расплачиваться/расплатиться за старые (чужие) грехи.
- Старая гвардия.
- Старый воробей.

Následující odstavec se bude věnovat případům, kdy se člověk vrací ke starým časům a chce je pozměnit. Například když se člověk příliš zajímá o něčí minulost, tak se o něm říká: *копаться в старом белье*. Nebo pokud někdo mluví o minulosti a přitom se dotkne něčího bolavého místa - *берeditь старую рану*. Frazeologismus *расплатиться за старые грехи* popisuje jednání, kdy člověk musí zaplatit za staré hříchy z minulosti. Předposlední výraz se říká o zkušeném člověku, který působí v určité naučné oblasti. Jedná se o kalk z francouzského jazyka a vznikl v 19. století. Tehdejší Napoleonovo vojsko bylo rozděleno na staré a mladé, kdy ve starých oddílech se vyskytovali muži, kteří byli nejschopnější, nezkušenější a nejodvážnější. *Старый*

воробей - souvisí se zkušeným člověkem, kterého je složité oklamat. Fráze pochází z ruského jazyka a vyskytuje se ve rčení (příslloví) „*старого воробья на мякине не проведешь*“.

- И на старуху бывает проруха.
- Старуха с косою.

Poslední odstavec věnuji ženskému pohlaví. První z výrazů se užívá v případě, když se i zkušený člověk zmýlí. Jedná se o původní ruský frazeologismus. *Проруха* – znamená chyba, omyl. Druhá fráze je knižní. Jedná se o symbolické vyobrazení smrti, smrtky. V českém jazyce můžeme najít frazeologismus - zubatá s kosou.

2.3 OSTATNÍ

Poslední skupinu budou představovat slova a spojení, která se nevztahují k mládí nebo stáří, ale která se zaměřují na jednotlivé skupiny. V ukázkách se vyskytnou výrazy odvozené od slov *баба* a *дед*. A nakonec uvedu několik příkladů frazeologismů, které jsem nemohla zařadit ani do jedné z kategorií. Systém bude stejný jako u předchozích skupin, tzn. nejprve slova, která označují stav staré ženy nebo muže, potom výrazy, které daný obrat obsahují, význam je však už jiný.

2.3.1 Баба

Obecně slovo *баба* znamená starší žena, někdy také v hovorové řeči jako ženská, baba. Může to být neutrální slovo, chápané jako babička, tj. matka mé matky nebo otce.

- Бабенка
- Бабуся
- Бабуля
- Бабушка
- Бабьё

Бабенка – to je spíše rázná, energická a rozhodná postarší žena. Slovo *баба* může vytvářet jak zdvořiliny – *бабушка* (jedná se o lichotivá oslovení, pod kterým si představíme hodnou, starou, milou a usmívající se babičku, která je nám velmi blízká), tak také urážlivé a hanlivé výrazy – *бабка* (kdy se spíše jedná o zlou, škaredou, hysterickou stařenu). *Бабьё* – je spíše lidový výraz, hovorové vyjádření o ženách,

stařenách. Je zajímavé, že ruské pohádky obvykle začínají: *Жил был дед и баба*. Nebo také můžeme chápat slovo *баба* jako porodní bába – *новитуха*. Někdy také nazývají muže babou, to je tehdy, když je muž nesmělý, ostýchavý a zbabělý. V češtině existuje ekvivalent *slaboch* nebo také *bačkora*. V ruském jazyce se vyskytuje mnoho rčení a pořekadel, týkajících se báby, babičky apod. Pro zajímavost uvedu pár známých příkladů. *Где черт не сладит, туда бабу пошлет; у бабы волос долог, да ум короток; баба, что горшок: что ни влей - все кипит; баба с возу кобыле легче* atd.

- Баба Яга
- Базарная баба
- Бой-баба
- Баба-сквернавка

Баба Яга – postava z ruských lidových pohádek, která na počátku byla kladná. Kdo je ale *Баба Яга*? Byla považována za matku národa a jeho ochránkyni. Když se na Rusi objevilo křesťanství, tak ji prohlásili za představitelku pohanství, a proto z ní udělali zápornou figuru. Z patronky vytvořili škaredou a zlou stařenu. V dětských vzpomínkách se zakořenila představa vysoké ohnuté baby s kostěnou nohou, dřevěnou holí a velkým orlím nosem, kdy z úst jí vyčnívají pouze dva shnilé zuby a vlasy na hlavě trčí všemi směry. *Баба Яга* žije v lese v chaloupce na kuřích nožkách, která je ohrazena plotem z lidských kostí. Také je známo, že umí čarovat, vařit lektvary a péct děti v peci. Jedná se pouze o obraz zlé a strašné baby, ve skutečnosti ostatním pohádkovým postavám pomáhá, napovídá a ukazuje správnou cestu. Proto je to představa spíše humorná a žertovná. (<http://sueverija.narod.ru/Muzei/Jaga.htm>, 28. 3. 2013) Jinak se ji také říká - *яга-баба, ягая, ягавая, баба-яга костяная нога, бабка-ёжка, ведьма, жаба, злюка, каракатица, кикимора, колдунья, костяная нога, яга, ягинична, ягишна, ёжка* atd. V jiném než pohádkovém smyslu se v hovorové řeči může jednat o zlou, hádavou a škaredou ženu.

Базарная баба – hrubý a nepříhodný výraz o hlučné, sprosté, hašteřivé a hádavé ženě. V češtině – trhovkyně, frontová bojovnice. Název vznikl ze slova *базар* (tržiště), kde je velký hluk a prodavačky většinou musejí křičet, aby buď přilákaly zákazníky, nebo aby se o ně pohádaly s ostatními. Můžeme slyšet i ostrá slova a nadávky, někdy dokonce mezi nimi dochází i k potyčkám. Slovo *базар* má také v hovorovém jazyce význam *mluva*, kdy se používá vyjádření *следить за базаром*, tzn. *dávat si pozor na svá*

slova. Třetí výraz popisuje energickou a ráznou ženu (*ženská od rány*). Jeho vznik je spojen s bojem, to znamená, že žena se ničeho nezalekne, je smělá a průbojná. Poslední z obrátů je zastaralý a především hanlivý. Vyjadřuje nerozhodného a nespolehlivého člověka.

2.3.2 Fungování substantiva *баба* ve frazeologismech

Některé obraty využívají slovo *баба* a odvozená synonyma, ale jejich smysl se odlišuje. Může se jednat o následující výrazy:

- Язык как у базарной бабы.
- Бабушка ворожит кому.
- Бабушка надвое сказала.
- Как бабушка заговорила.
- Гнать/прогнать кого к чертовой бабушке; посылать/послать кого к чертовой бабушке; иди (катись, пошел, ступай) к чертовой бабушке; что идет/пошло (летит/полетело) к чертовой бабушке.
- Расскажи это своей бабушке.

Podstatu prvního výrazu jsem už popsala v první části, zde se ovšem vytváří jiné spojení, významem se ovšem podobají. Vyjadřuje pohrdání někým, kdo je drzý, kdo rád pomlouvá a říká ostatním nepříjemné a nepěkné věci. V češtině potom: *má nevytáchanou hubu* nebo *je to huba (drška) plechová*. Žertovně o někom můžeme říci, že mu *бабушка ворожит*, to znamená, že má někdo štěstí, vše mu jde od ruky. *Ворожить* znamená kouzlit, čarovat, nebo také věštit, tzn. napomáhat si k lepšímu. Frazeologismus *бабушка надвое сказала* je žertovný a hovorový a symbolizuje nám stav, kdy se ještě neví, jestli dopadne to, co jsme si usmysleli, tedy že ještě nic není jasné. *Надвое* – napůl, dvojsmyslně. Může to tak být, ale i nemusí. Frazeologismus vznikl zkrácením přísloví *бабушка гадала, да надвое сказала*, které je původně východoslovanské. Obrat *как бабушка заговорила* je žertovný a používá se v řeči tehdy, když se chce říci, že to zmizelo jako mávnutím kouzelného proutku. V předposledním bodě je uvedeno hned několik významem stejných frazeologismů, mění se pouze sloveso nebo čas. Většinou se tyto výrazy používají v hrubém nebo hanlivém smyslu. A znamená to tedy někoho vyhánět pryč s vyjádřením zloby a opovržení. Někdy se také používá synonymum *к чертовой матери*. V češtině pak můžeme daný obrat vyjádřit: *k d'áblu; do horoucích pekel; do háje; je to v pytli; Trhni si nohou!; Táhni k čertu*; atd. Lidový

frazeologismus *расскажи это своей бабушке* se používá, když se nedá důvěřovat tomu, co jsme uslyšeli. Např. *повидали, že mu hráli; třesky, plesky; to vykládej někomu jinému*, apod.

V posledním odstavci bych chtěla uvést ještě několik obrátů, které se používají ke znázornění staré ženy, nebo druhotných významů. Např. *бабенка, бабеночка, бабенция, бабеха, бабец, бабешка, бабища, бабка, бабонька, мямля, размазня, рохля, слабак, торговка, тряпка, фефела, хляк, хлюпик* atd. Často se slovo *баба* využívá jako přídavné jméno ve spojení s podstatnými, a spolu pak vytváří ustálená spojení - *бабьи сказки* (hovorově lež), *бабье лето* (babí léto – teplé dny raného podzimu), *снежная баба* (sněhulák) atd.

2.3.3 Дед

Co se týče frazeologismů se slovem *баба*, tak těch je opravdu mnoho, ovšem *дед* se využívá zřídka kdy, má spíše symbolický význam. Obecně slovo *дед* znamená staršího muže, otce mé matky nebo otce. Výraz *деды* se využívají k označení předchůdců, pradědů. V hovorovém jazyce může sloužit k oslovení neznámého staříka. Je možné vytvořit zdobněliny nebo také výrazy hanlivé a urážející. Další výrazy pro vyjádření významu *starý muž*: *борода, дед, дедан, дедулечка, дедулька, дедун, дедуня, дедуся, предок, развалина, старец, старикан, старикашка, старичок, старче*, atd.

- Дедушка
- Дедуля
- Дедка
- Дедок

První dvě fráze znázorňují milého, sympatického a hodného staříka, kdežto další dvě nemile popisují zuřivého, nepříjemného a protivného dědka.

Stejně jako u ženského pohlaví *Баба Яга*, tak i u mužského existuje jeden hlavní zástupce, který je pro Rusy zvláště výjimečný - *Дед Мороз (Дедушка Мороз)*. Jedná se o vymyšlenou pohádkovou postavu. Tato figura má ztělesňovat zimu, chlad, Vánoce a hlavně radost. *Дед Мороз* je stařík s růžovými tvářemi a červenýmnosem, s bílou bradou a huňatým obočím. Na sobě má dlouhý ovčí kožich, čepici a válenky. Při chůzi se opírá o berli, která symbolizuje zimu, mráz a sníh. A díky tomu je považován za pána lesa a jeho obyvatel. Z pohádek se *Дед Мороз* dostal do rodin jako vánoční návštěvník,

který spolu se svojí vnučkou *Снегурочкой* roznáší ve velkém pytli dárky pro děti. První zmínka o něm se datuje v roce 1840, kdy se poprvé objevil v pohádkách, ale vůbec se nepodobal dnešní představě.

3 ZÁVĚR

V závěru mé bakalářské práce bych chtěla shrnout poznatky, ke kterým jsem během zpracování došla. Cíle a úkoly, které jsem si předsevzala na začátku práce, jsou splněné. Nejdříve se vyjádřím ke každé kapitole, k jakým výsledkům jsem se dopracovala, poté udělám obecný závěr.

Zabývala jsem se ruskými lexémy a frazeologickými obraty, které se týkají tématu VĚK. Jak už jsem zmínila v úvodní části, frazeologie je součástí našeho života. Tato nauka je velmi složitá a náročná na celkové zpracování.

První část práce je teoretická a je zaměřena na tři základní témata – lingvistika, lexikologie a frazeologie. Každé z témat má ještě několik podskupin. Nejprve jsem se věnovala jazykovědě, kde jsem se snažila uvést jednoduchou charakteristiku jazyka. Jak vlastně jazyk vzniká, co má společného s člověkem a jak je využíván. Poté jsem blíže prozkoumala oblast lexikologie. Uvedla jsem základní pojmy. V následujících kapitolách jsem určila, co to lexikologie je, její hlavní složky a předmět zkoumání, také čím se zabývá a jaké má funkce. V neposlední řadě jsem se věnovala tématu frazeologie z pohledu vědeckého výzkumu. Dále jsem určila, co je základem frazeologie, co zkoumá, jaké je význam a využití frazeologických obrátů. Seznámila jsem se také s termíny jako frazeologická jednotka, frazém, frazeologismus. Poslední kapitolu jsem věnovala tématu kognitivní lingvistika a její podkapitole jazykový obraz světa, kde jsem zjistila, čemu se kognitivní lingvistika věnuje. Jazykový obraz světa nám ukazuje, jak je pohled na svět formulován a co má společného s jazykem.

Praktická část se skládá z výčtu několika desítek frází, které jsem rozdělila do tří hlavních skupin – *mladý*, *starý* a *ostatní*. Ty jsem dále ještě rozčlenila na výrazy, které znamenají určitý věk, a na výrazy, jež nesly v názvu dané slovo, ale s věkem neměly nic společného. Pokusila jsem se najít slovních spojení co nejvíce. U každého jsem uvedla možný původ, eventuálně způsob vzniku, a možnosti využití. Některé jsem spojila s příklady a některé přeložila do českého jazyka. Úkolem nebylo srovnávat, ale spíše analyzovat a klasifikovat podle určitých parametrů, o což jsem se v práci pokusila.

Chtěla bych ještě poznamenat, že v ruském jazyce existuje obrovské množství frazeologismů, které využíváme každý den, aniž si to uvědomujeme, nebo nevíme, že se o frazeologismus jedná. Co se týče spojení s výrazy *mladý* a *starý*, byla jsem až překvapená, na jaké různé obraty jsem během studia narazila. Co jsem ale

zpozorovala, tak to, že většina slov a pojmenování se používají často jako nelichotivá, dokonce se užívají hrubá slova, tedy pokud jde o oslovení starého muže nebo ženy, např.: *старый хрыч, старый пердун, старая кляча, старая песочница*, atd. Je zajímavé, že například i pohádkové a vymyšlené postavy jako *Баба-Яга, Дед Мороз*, se k frazeologismům řadí také. V práci ale také můžeme najít i neutrální výrazy, které opravdu popisují mládí, popřípadě stáří, srov. *Молоко на губах не обсохло, он тогда еще в капусте прятался, молодая кровь*, nebo *Бальзаковский возраст, не первой молодости, песок сыплется из кого*, aj. Co jsem vyzpozorovala, tak příkladů zaměřených na mládí je méně, než na stáří.

Na závěr bych chtěla dodat, že moje práce obsahuje opravdu jen část ruského lexika a frazeologie. Musím také zdůraznit, že ruský jazyk, a zvláště oblast frazeologie se neustále rozvíjí. Některé staré obraty se zapomínají, některé se naopak do současného jazyka vracejí, popřípadě vznikají nová slovní spojení.

4 RESUMÉ

Дипломная работа посвящена теме «Концепт «ВОЗРАСТ» в русской лексике и фразеологии». Так как исследовать всю лексику и фразеологию невозможно и никому это пока не удалось, поэтому я ориентировалась на один вопрос, а конкретно на лексемы и фразеологические обороты со значением *возраст*. Во введении я поставила ряд целей и во время изучения фразеологии я пыталась найти их решение. Моей задачей было найти все возможные лексические единицы и фразеологические обороты, которые имеют общую характеристику со значением *молодой*, *старый* и др. Сначала мне казалось, что невозможно найти столько единиц по данной теме, но на самом деле их оказалось очень много. И здесь видно, насколько русский язык богат и разнообразен. В работе можно найти единицы и словосочетания как новые, так и старые, потому что лексика и фразеология с годами развивается, старые фразеологизмы забываются, а новые возникают. В некоторых случаях я привожу примеры этимологии, т.е как фразеологизмы возникли, в некоторых для лучшего понимания я показываю перевод на чешский язык.

Работа состоит из двух основных глав – теоретической и практической. Теоретическую я разделила на три второстепенные части. В первой из них – лингвистике – я пыталась описать сам язык, но в то же время я и сама поближе познакомилась с данной темой. Первая глава описывает, что такое язык, какие его функции и каково его использование. Можно поподробнее характеризовать определенные этапы первой главы.

Является ли лингвистика наукой? Конечно же, да. Она изучает язык, его происхождение и историческое развитие, его функции, рассматривает его внутреннюю систему и классификацию. Главным средством изучения является язык, а язык - средство коммуникации. Или иначе – способ обмена информацией. Исследуя язык, мы должны также ознакомиться с такими терминами, как *выражение* и *значение*, так как они коммуникацию составляют. Конечно же, всем известно, что язык тесно связан с культурой, географией, психологией, педагогикой, литературой и другими науками. Язык люди используют во всех сферах коммуникации – экономической, политической, бытовой, художественной, в области науки, образования, религии и многих других.

Что касается второй части работы, здесь я пыталась выяснить, что такое лексикология. Что означает слово лексикология? Значение этого термина – наука о языке, которая рассматривает его словарный запас как с точки зрения современного русского языка, так и с точки зрения его исторического развития, далее устанавливает значение слов и их использование. Главным объектом исследования является слово. Лексикология также тесно связана и с другими науками, как например: морфология или словообразование, занимающиеся грамматическими правилами, далее семасиология (наука о значении слов), этимология (о происхождении слов), лексикография (о словарях) и др.

В одной из глав я уделила внимание теме *слово*. Слово – минимальная основная языковая единица, имеющая свою функцию. Из слов потом можно составлять простые и сложные предложения, а из них потом тексты. Такими главными признаками единиц являются - *фонетическая оформленность* (звуковое соответствие), *семантическая валентность* (сходство звука и значения), *непроницаемость* (невозможность разорвать слово и вставить между ними другое), *недвуударность* (неспособность иметь больше одного ударения), *воспроизводимость* (слова существующие в памяти или контексте) и т. д.

В следующей части работы я занималась основами фразеологии. Никому пока не удалось исследовать целую фразеологию, так как она постоянно развивается. Уже было издано много произведений, учебников, статей, словарей, но составить целостное представление о фразеологии невозможно. Что следует из моей разработки фразеологии? Что основой являются четыре главных принципа – *устойчивость, воспроизводимость, экспрессивность и семантическая целостность*. В свою работу я внесла такие термины как *фразеологические единицы, фразеологический оборот, устойчивое словосочетание* и т. д. Фразеологизмы могут быть разнообразными, из области политики, истории, науки, литературы. Существуют обороты исконно русские, заимствованные, кальки и полукальки. И в последней части я занималась тем, как фразеологизмы употребляют и какие возникают ошибки при их использовании.

В последней главе я уделила особое внимание теме когнитивная лингвистика, составной частью которой являются концепты. Эта наука довольно новая, ее рассматривают с 90-ых годов 20-ого века, поэтому очень сложно определить ее значение. В течение этих нескольких лет понятие о концептах

изменилось. В русском языке термины *концепт* и *понятие* совпадают по своей внутренней форме. Но значения этих слов разные.

В окончательной части я обратила внимание на тему картина мира. Что такое картина мира? Так как человек и мир реагируют друг на друга, то возникает какой-то взгляд на мир, определенная модель, в лингвистике называемая картина мира. Благодаря языку, как главному способу образования и формирования понятия о мире, можно вышеуказанный термин назвать *языковая картина мира*. У каждого народа есть свой взгляд на мир, который зависит от многих факторов – языка, традиций, природы, воспитания, и др. Наряду с картиной мира существует еще одно понятие – образ мира, это иерархическая система когнитивных представлений, из чего состоят картины мира. Этим вопросом занимались и занимаются специалисты как: С. А. Васильев, Н. И. Сукаленко, Ю. Д. Апресян, А. Вежбицкая, Ю. С. Степанов, В. Г. Гак и другие.

Вторая большая глава – практическая. В ней я приводила примеры единиц, обозначающих возраст. Тему я разделила на *молодой*, *старый* и *остальное*. Каждую группу отдельно классифицировала с точки зрения прямого значения или переносного. Так, первая группа *молодой*, где находится еще несколько подразделов, напр.: совсем молоденький (ср. *молоко на губах не обсохло, нос не дорос у кого, он тогда еще в капусте прятался, мало каши ест*, и др.), юношество (*выходить из пеленок, выходить в годы*), зрелость. Так же я поступила и с частью, где находятся фразеологизмы, описывающие не молодого человека, а, например, поступки или положения этих лиц (ср. *спать как младенец, молодая кровь, по молодости лет*, и т. д.)

С разделом под названием *старый* я поступила в сортировке так же, как и с предыдущим. Сначала я назвала несколько примеров о человеке, который уже не молод, но и не совсем стар (*вторая молодость, Бальзаковский возраст*), далее о старом человеке (*песок сыплется, Мафусаиловы лета, в годах*). Особое внимание я уделила группам, относящимся к названиям стариков и старушек, и могу сказать, их очень много (напр. *старый волк, старый лис, старый хрыч, старый пердун., старая калоша, старая песочница, старая карга* и др.) В последней группе находятся слова производные от слов *баба* и *дед* (ср. *Баба Яга, базарная баба, бой-баба, бабушка ворожит, послать к чертовой бабушке, Дед Мороз*). В примерах я приводила как ласкательные образцы обращения, так

и бранные, пренебрежительные или неодобрительные. Что интересно, негативных названий и фразеологизмов в русском языке больше, чем позитивных и ласкательных. Хотела бы еще отметить, что бранных выражений, касающихся женского пола больше, чем мужского.

В заключении я бы хотела подвести итоги. Сначала я занималась и пыталась проникнуть в основы языка, но прежде всего в основы лексики и фразеологии. На чем она построена, какие принципы определения. Интересно было узнавать, как обороты могли возникать, в какой сфере употребляются. Что мне работа принесла? То, что я могу теперь лучше определять фразеологические обороты, что могу видеть разницу между ними и другими словосочетаниями. Также я немного проникла в историю возникновения и происхождения данных выражений. Теоретическая часть помогла мне лучше разбираться в сфере языка и его частях, а также меня ознакомила с другими науками, с терминами, мне до сих пор неизвестными. После написания работы, я стала лучше понимать русскую культуру и народ.

5 PRAMENY A LITERATURA

1. ČERMÁK, FRANTIŠEK. Lexikon a sémantika. Praha: Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-020-3.
2. ERHART, ADOLF. *Úvod do jazykovědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
3. MOKIENKO, V., STĚPANOVA, L. *Ruská frazeologie pro Čechy. Русская фразеология для Чехов*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-1916-9.
4. SCHAFF, ADAM. *Úvod do sémantiky*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963.
5. БАХМУТОВА, Е. Л. *Выразительные средства русского языка: лексика и фразеология*. Казань: Издательство Казанского университета, 1967.
6. ГАЛКИНА-ФЕДОРУК, Е. М. и колл. *Современный русский язык. Лексикография. Фонетика. Морфология*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1957.
7. КОДУХОВ, В. И. *Введение в языкознание*. Москва: Просвещение, 1987.
8. МАСЛОВ, Ю. С. *Введение в языкознание*. Москва: Высшая школа, 1987.
9. МАСЛОВА, В. А. *Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие*. Москва: Флинта, 2008. ISBN 978-5-89349-748-9.
10. РОЗЕНТАЛЬ, Д. Э. *Современный русский язык. Часть 1: лексика и фразеология, фонетика и орфоэпия, графика и орфография, словообразование, морфология*. Москва: Высшая школа, 1979.
11. ФОМИНА, М. И. *Современный русский язык. Лексикология*. Москва: Высшая школа, 1978.
12. ШАНСКИЙ, Н. М. *Лексикология современного русского языка: пособие для студентов педагогического института*. Москва: Просвещение, 1972.
13. ШАНСКИЙ, Н. М. *Фразеология современного русского языка: учебное пособие для вузов*. Москва: Высшая школа, 1985.

Slovníky

1. STĚPANOVA, L. I. *Rusko-český frazeologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-80-244-1750-9.
2. МОКИЕНКО, V., WURM, A. *Česko-ruský frazeologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0406-9.
3. БИРИХ, А. К., МОКИЕНКО, В. М., СТЕПАНОВА, Л. И. *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*. Москва: АСТ, 2005. ISBN 5-17-029253-8.
4. БИРИХ, А. К., МОКИЕНКО, В. М., СТЕПАНОВА, Л. И. *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. ISBN 5-288-02132-5.
5. БИРИХ, А. К., МОКИЕНКО, В. М., СТЕПАНОВА, Л. И. *Словарь фразеологических синонимов русского языка*. Москва: АСТ-ПРЕСС, 2009. ISBN 978-5-462-00934-1.
6. МОЛОТКОВ, А. И. и колл. *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Русский язык, 1986.
7. ШАНСКИЙ, Н. М. и колл. *Школьный фразеологический словарь русского языка. Значение и происхождение словосочетаний*. Москва: Дрофа, 2002. ISBN 5-7107-5928-7.

Internetové zdroje

1. <http://www.academic.ru/>
2. <http://www.bibliotekar.ru/>
3. <http://glossword.info/>
4. <http://www.grammar.ru/>
5. <http://www.ruscorpora.ru/>
6. <http://sueverija.narod.ru/index.htm>

6 ANOTACE

Jméno a příjmení autora: Bohdana Ljubenko

Katedra: Slavistiky

Fakulta: Filozofická

Název práce: Koncept „Věk“ v ruském lexiku a frazeologii

Název práce anglicky: The Concept of „The Age“ in Russian Lexicon and Phraseology

Vedoucí práce: prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

Počet znaků: 76 646

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 20

Klíčová slova: Lingvistika, lexikologie, frazeologie, frazeologismus, frazeologická jednotka, slovní spojení, kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, adjektiva mladý, starý, substantiva babička, dědeček.

Tématem práce je srovnávací analýza ruských (a českých) frazeologismů a lexémů, které se vztahují ke konceptu *VEK*. Teoretická část se zabývá základy lingvistiky a lexikologie, podrobněji se zaměřuje na frazeologii a kognitivní lingvistiku. Cílem praktické části je klasifikovat dané frazeologické jednotky a lexémy podle určitých parametrů a provést jejich srovnání. Na popisované jednotky je nahlíženo z pohledu jejich původu, vzniku, významu a využití. U některých ruských jednotek jsou uvedeny příklady a jejich české ekvivalenty.